

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

VÜSALƏ YAŞAR qızı MƏMMƏDOVA

**“ABBAS-GÜLGƏZ” DASTANININ VERSİYA VƏ
VARIAN TLARI**

5719.01 – Folklorşünaslıq

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2018

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun “Türk xalqları folkloru” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Əfzələddin Dağbəyi oğlu ƏSGƏROV**
filologiya üzrə elmlər doktoru

Rəsmi opponentlər: **Avtandil İsrafil oğlu Məmmədov**
filologiya üzrə elmlər doktoru

İlkin Fariz oğlu Rüstəmzadə
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı müəssisə: **Bakı Dövlət Universitetinin “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” kafedrası**

Müdafiə “___” _____ 2018-ci il saat “___” -da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD.01.201 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı şəhəri, İçərişəhər, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “___” _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

FD.01.201 Dissertasiya şurasının elmi katibi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent:

Afaq Xürrəm qızı Ramazanova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Hər bir xalqın mədəniyyətini həmin xalqın həyatında mühüm rol oynayan adət-ənənələri meydana gətirir. İnsanların mənəvi aləminin, bədii təfəkkürünün və estetik zövqünün zənginləşməsinə xidmət etmiş ozan-aşıq sənəti də çox qədim tarixi keçmişə malik olmaqla bərabər şifahi xalq yaradıcılığının əsas qolunu təşkil edir. Aşıq ədəbiyyatımızın əsas janrlarından olmaqla, xüsusilə XVI-XVIII əsrlərdən etibarən geniş inkişaf etdirilən “Qurbani”, “Arzu-Qəmbər”, “Tahir-Zöhrə”, “Aşıq Qərib-Şahsənəm”, “Şah İsmayıl-Gülzar”, “Alıxan-Pəri” və s. məhəbbət dastanları arasında “Abbas-Gülgəz” dastanı ayrıca yer tutur. Dastan XVI əsrin sonu, XVII əsrin əvvəllərində yaşadığı güman edilən Aşıq Abbas Tufarqanlının adı ilə bağlıdır. Bu dastanın nəzm parçaları arasında qoşma, gəraylı, təcnis, cığalı təcnis, müxəmməs, divanı, bayatı, meracnamə, vücudnamə və s. kimi şeir şəkillərinə rast gəlmək mümkündür. Bir aşıq bu dastanı başdan-ayağa ifa edərsə, demək, o, əksər aşıq şeir şəkillərindən nümunə söyləyir, fərqli havalarda ifa etməyi bacarır. Bu səbəbdən də aşıqlar “Abbas-Gülgəz” dastanını özlərinin sənət imtahanı hesab edirlər.

Aşıqların qənaətinə görə, “Abbas-Gülgəz” dastanların “padşahi”, “Qurbani” isə vəziridir¹. Aşıqlar arasında hətta belə bir fikir də formalaşmış ki, “Abbas-Gülgəz” dastanını bilməyən aşığa aşıqlıq sənətinin çörəyi halal sayılmır. “Abbas-Gülgəz” dastanı yarandığı dövrdən bu günədək aşıqların repertuarından düşməmiş, daha geniş arealda yayılaraq böyük auditoriya qazanmışdır. Uzun tarixi yol keçmiş bu dastan ayrı-ayrı dastan ifaçılarının dilində yeni bir xüsusiyyət kəsb edərək fərqli variantlarda səsləndirilmişdir. Elə həmin səbəbdən də bu gün dastanın bir çox versiya və variantları mövcuddur.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan folklorşünaslığında dastanların versiya və variantları ilə müqayisəli şəkildə öyrənilməsi ənənəsi zəifdir. Doğrudur, bu sahədə S. Yaqubovanın “Aşıq Qərib” dastanı ilə bağlı apardığı tədqiqat işini qeyd edə bilərik². Amma həmin tədqiqatdan sonra bu sahədə uzun müddət durğunluq müşahidə olunmuş, ənənə lazımınca inkişaf etdirilməmişdir. Bu baxımdan dissertasiya əsrlər boyu aşıqların

---

¹Qasımlı M. Ozan- aşıq sənəti. Bakı: Uğur, 2011, 304 s.

² Якубова С. Азербайджанское народное сказание «Ашиг Гариб». Баку: ЭЛМ, 1968, 198 с.

repertuarından düşməyən bir dastanın versiya və variantlarının öyrənilməsi istiqamətində Azərbaycan folklorşünaslığına bir töhfə sayıla bilər.

“Abbas-Gülgöz” dastanının versiya və variantlarını araşdırmaq dastanın fərqli bölgələrdə yayılmış, fərqli aşıqların ifasında səsləndirilmiş versiya və variantlarının toplanıb bir araya gətirilməsinə, onun ümumi epik mahiyyətinin aşkarlanmasına və bütövlükdə dastanın epik mənzərəsinin ortaya çıxarılmasına şərait yaradır.

Həmçinin “Abbas-Gülgöz” dastanının versiya və variantlarının öyrənilməsi ayrı-ayrı nəşrlərdə Aşıq Abbasa aid edilən şeirlərin əsas qaynağını üzə çıxarır. “Abbas-Gülgöz” dastanının şeir tərkibinin öyrənilməsi “Aşıq Abbas yaradıcılığı”nın əsl mahiyyətini ortaya qoyur. Dastan Aşıq Abbas haqqında məlumat verən yeganə mənbədir desək, səhv etmərik.

Dastanların hər hansı bir şəxs tərəfindən yaradılması fikri folklorşünaslıqda geniş yayılıb. “Abbas-Gülgöz” dastanının versiya və variantlarının öyrənilməsi dastanın yaranmasında müəllif yaradıcılığı ilə şifahi yaradıcılığın çəkisini əyani şəkildə göstərmək baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektinə Azərbaycan dastanları arasında ən geniş yayılan, daha çox aşığın ifasında səsləndirilən, aşıqların sənət imtahanına çevrilən və dastanların “padşahı” sayılan “Abbas-Gülgöz” dastanı aiddir. Dastan klassik məhəbbət dastanlarının ənənəvi elementlərini (süjet-epizodları, motiv tərkibini, personajları və s.), aşıq yaradıcılığının mükəmməl nümunələrini, aşıq şeir şəkillərinin çeşidli örnəklərini özündə cəm edir. Bu sadalananların hər biri ayrı-ayrılıqda müstəqil tədqiqatların mövzudur. Bu cəhətdən bizim apardığımız araşdırmanın predmetini “Abbas-Gülgöz” dastanının versiya və variantlarının öyrənilməsi, onların bir araya gətirilib müqayisə edilməsi təşkil edir.

Mövzunun araşdırılma tarixi. “Abbas-Gülgöz” dastanı bu günədək ayrılıqda xüsusi bir tədqiqat obyektı olmamışdır. Amma bütövlükdə dastanlarımızın, eləcə də məhəbbət dastanlarının tədqiqi zamanı bu dastan da bir çox aspektdən araşdırılmışdır. Dastan mətnlərinin toplanması və nəşri sahəsində daha çox iş görülmüşdür. XIX əsrin sonlarına aid mətbu orqanda dastanın ilk nəşrlərindən birinə rast gəlirik.

M. Mahmudbəyov dastanının bir variantının qısa məzmununu “Kaspi” qəzetində nəşr etdirdiyi məqaləsinə daxil etmişdir¹. H. Əlizadə 1929-cu ildə dastanının variantlarından birinin bir neçə cümlədən ibarət qısa məzmununu və dastana daxil olan şeirləri mətndən seçib nəşr etdirmişdir². Dastanının tam mətni ilk dəfə 1961-ci ildə nəşr edilmişdir³. Sonrakı illərdə dastanının bir neçə variantı toplanaraq tam mətni ilə birgə dəfələrlə nəşr edilmişdir.

“Abbas-Gülgəz” dastanının yaranması məsələsi də tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur, hətta bu mövzu onlar arasında fikir ayrılığı yaratmışdır.

“Abbas-Gülgəz” dastanı daha geniş şəkildə M. H. Təhmasib tərəfindən araşdırılmışdır. Alim dastanının bir neçə variantından söz açmış, həmin variantların qısa məzmununu vermiş, ifadələrindən bəhs etmişdir. Bununla yanaşı, tədqiqatçı dastanının yaranmasından, formalaşmasından, əsas qəhrəmanlarından və dastandakı tarixi motivlərdən bəhs etmişdir⁴.

Azərbaycan mühacirət folklorşünaslığında da “Abbas-Gülgəz” dastanı ilə bağlı müxtəlif araşdırmalara, dəyərli faktlara rast gəlirik.

M. Sadıq Sanan, Ə. Cəfəroğlu öz məqalələrində bu dastana da yer ayırmış, dəyərli nümunələr təqdim etmişlər⁵.

Dastanla paralel olaraq tarixi şəxsiyyət kimi Aşıq Abbas Tufarqanlı haqqında məlumat verilmiş, onun adı ilə bağlı şeirlər yaradıcılıq və mövzu baxımından təhlil olunmuşdur¹.

---

¹ M. Mahmudbəyov “Zaqafqaziya tatarlarının poeziyasından” // “Kaspi”. 1898, № 9; Əfəndiyev P. Azərbaycan folklorşünaslığı: Müntəxəbat. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 2000, səh. 22-35

² Azərbaycan aşıqları/ toplayanı H. Əlizadə I hissə, Bakı: Azərənəşr, 1929, səh. 107-119

³ Azərbaycan xalq dastanları, 2 cildə, I cild/ tərtib edəni Ə. Axundov Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1961, səh. 199-273

⁴ Təhmasib M. H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, səh. 255-277

⁵ Cəfəroğlu A. XVI-ıncı əsr Azeri saz şairlərindən Tufarqanlı Abbas // “Azerbaycan Yurt Bilgisi”, İstanbul: I 1932, sayı 3, s. 97-104; Cəfəroğlu A. Doğu İllərimiz Ağızlarından Toplamalar I, Kars, Erzurum // Çoruh ilbəylikləri ağızları, Türk Dil Kurumu yayınları: 62, Ankara: Ankara Universiteti Basımevi, 1995, XXV+ 296 s.; Sanan M. S. Azərbaycan Saz Şairləri // “Azerbaycan Yurt Bilgisi”, İstanbul: 1932 yıl 1, sayı 2, s. 55-59

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın aparılmasında başlıca məqsəd “Abbas-Gülgəz” dastanının versiyalarının və bu versiyalara aid variantların aşkar edilməsi, onların süjet-kompozisiya xüsusiyyətlərinin, personajlar aləminin və şeir tərkibinin öyrənilməsidir. Bu məqsəd aşağıdakı vəzifələri əhatə edir:

- “Abbas-Gülgəz” dastanının bu günədək nəşr olunmuş, yazıya alınıb arxivləşdirilmiş materiallarının və səsyazmalarının bir araya gətirilərək mətn xüsusiyyətlərinin təhlilə cəlb edilməsi;

- Bu mətnlər əsasında dastanın versiyalarının və onlara aid olan variantların müəyyənləşdirilməsi;

- Versiyalar və onlara aid olan variantların regional baxımdan qruplaşdırılması;

- Dastanın süjet-kompozisiyasının əsas ünsürlərinin müəyyənləşdirilməsi, onların versiya və variantlarda ifadə xüsusiyyətlərinin araşdırılması;

- Dastan personajlarının xarakterik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, variantlar üzrə ortaq və spesifik personajların üzə çıxarılması;

- Dastanın şeir tərkibinin öyrənilməsi, versiya və variantlar üçün ortaq və spesifik şeirlərin müəyyən edilməsi;

- Dastanda mövcud olan şeir şəkillərinin və variant xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və s.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Araşdırma “Abbas-Gülgəz” dastanının versiya və variantlarına həsr olunmuşdur. Variantların öyrənilməsi ancaq müqayisəli araşdırma ilə mümkündür. Bu səbəbdən araşdırmada, əsas etibarilə müqayisəli metoddan istifadə olunur. Dastanların versiya və variantlarının müqayisəli şəkildə öyrənilməsi Türkiyə folklorşünaslığında geniş şəkildə tətbiq olunur. Bu sahədə türkiyəli

---

¹ Təhmasib M. H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, s. 256; Babayev İ., Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1970, s. 175-178; İbrahimov M. Aşıq poeziyasında realizm. Bakı: Elm, 1966, s. 33-35; Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 173; Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, Gənclik, 1998, s. 52-56; Qasımlı M. Ozan- aşıq sənəti. Bakı: Uğur, 2011, 155-156; Paşayev S. Azərbaycan aşıq poeziyasında və yazılı poeziyada təcəsin inkişaf tarixi. Gəncə: GDU, 2010, 34-39; Həkimov M. Azərbaycan klassik aşıq yaradıcılığı. Bakı: APİ, 1982, s. 12-21; Həkimov M. Azərbaycan aşıq ədəbiyyatı (qədim və orta əsrlər). Bakı: Yazıçı, 1983, s. 176-197; Həkimov M. Aşıq sənətinin poetikası, Bakı: Səda, 2004; s. 74-79; Xudubəyli M. Mənim sazlı-sözlu dünyam. 3 kitabda II kitab. Bakı: Nurlan, 2010, s. 43-48

alimlər Saim Sakaoğlu, Fikrət Türkmən, Əli Duymaz, Doğan Kaya və başqalarının apardığı araşdırmalar sayəsində müəyyən təcrübə əldə edilmişdir¹. Dissertasiya işində həmin müəlliflərin araşdırmalarında istifadə edilən metoddan yararlanmışıq.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işi “Abbas-Gülgəz” dastanının versiya və variantlarının müqayisəli öyrənilməsinə həsr olunmuş ilk iş kimi bir çox elmi yeniliklərə malikdir:

- Araşdırmada “Abbas-Gülgəz” dastanının əldə edilmiş mətnlərinin üç versiyada mövcud olduğu, versiyaların və versiya daxilində variantların tarixi Azərbaycanın (indiki Ermənistan ərazisi (Göyçə, Ağbaba, Lorü-Pəmbək), Gürcüstan (Borçalı), Gəncəbasar, Tovuz-Qazax bölgəsi və Cənubi Azərbaycan (Qaradağ-Təbriz, Urmiya) regionları ilə bağlılığı müəyyən edilmişdir.

- Dastanın süjet-kompozisiya ünsürləri müəyyən edilmiş, versiya və variantlarda özünü göstərən tipoloji xüsusiyyətləri göstərilmiş və ümumiləşdirilmişdir.

- Dastanın versiya və variantları üzrə personajlar aləmi öyrənilmiş və ortaq, eləcə də spesifik cəhətləri aydınlaşdırılmışdır.

- Dastan şeirlərinin motiv və epizodlarla bağlılıq dərəcəsi versiya və variantlar üzrə müəyyən edilmiş və bu şəkildə epik ənənənin stabililik dərəcəsi aydınlaşdırılmışdır.

- Şeirlərin versiya və variantlarla bağlılıq dərəcəsi öyrənilmiş, versiya və variantlar üçün ortaq və spesifik şeirlər ortaya çıxarılmışdır.

- Dastandakı şeir şəkilləri və onların variant xüsusiyyətləri öyrənilmiş, əldə olunan variantların heç birində olmayan şeirlər aşkar edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq bir dastanın versiya və variantları müqayisəli şəkildə öyrənilmiş, dastana məxsus şeirlərin xarakterik cəhətləri təhlil olunmuş, elmi əsası ortaya çıxarılmışdır. Araşdırma az qala yazılı ədəbiyyat faktı kimi təqdim olunan Aşiq Abbas yaradıcılığının şifahi qaynaqlarının ətraflı

---

¹ Doğan K. Mahmud ile Nigar Hikayesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Ankara: 1993, 173 s.; Duymaz A. Kerem İle Ashı Hikayesi Uzerinde Mukayeseli Bir Araştırma. Ankara: 2001, 413s.; Hurşit ile Mahmihri hikayesi/ hazırlayanlar Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Yrd. Doç. Dr. Ali Duymaz T.C.Kültür Bakanlığı Repromert Ltd. Şti, 1996, 144 s.; Türkmen F. Tahir ile Zühre, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları / Halk Hikayeleri Dizisi, Ankara: 1998, 288 s.; Türkmen F, Aşık Garip Hikayesi (Üzerinde mukayeseli bir araştırma), Doktora tezi, Ankara: 1995, 314 s.

mənzərəsini yaradır və Aşığı Abbas irsinin bu günə gəlib çatmasında, cilalanmasında dastan ifaçılığı sənətinin rolunu göstərir. Bununla bərabər, tədqiqat işi başqa dastanlarımızın da versiya və variantlarının, eləcə də şeir tərkibinin öyrənilməsinə böyük ehtiyac olduğuna əminlik yaradır.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi AMEA Folklor İnstitutunun Türk Xalqları Folkloru şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Mövzu ilə bağlı bir sıra elmi konfranslarda məruzələr edilmiş, dövrü mətbuatda və ayrı-ayrı elmi məcmuələrdə tezislər və məqalələr çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

İşin ümumi səciyyəsinə əks etdirən **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, öyrənilmə səviyyəsi, elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilmiş, nəzəri və praktik əhəmiyyətindən, tədqiqat zamanı istifadə olunan metod və mənbələrdən bəhs olunmuş, işin aprobeasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın I fəslə **“Abbas-Gülgəz” dastanının yazıya alınmış mətnləri və onların təsnifi**” adlanır. Dörd yarım fəsildən ibarət olan bu fəsildə dastanın bu günədək yazıya alınmış mətnləri toplanmış, onların mənbəyi və vəziyyəti haqqında məlumat verilmişdir. Həmin mətnlər müqayisə edilmiş, onların hansı versiya və varianta aid olduğu müəyyənləşdirilmişdir.

I fəslin *“Abbas-Gülgəz” dastanının mətnləri*” adlı I yarım fəslində on yeddi mətn üzərində iş aparılmış, onların həcmi və tərkibindəki şeirlərin sayı göstərilmişdir. Bunlardan on ikisi müxtəlif illərdə ayrı-ayrı kitablarda nəşr olunmuş mətnlər¹, üçü arxiv materialı², ikisi səs yazısıdır³. Həmin

---

¹ Aşıqlar / toplayanı H. Əlizadə. Bakı: Azər nəşr, 1937, s. 5-52; Azərbaycan xalq dastanları, 2 cildə, I cild. / tərtib edəni Ə. Axundov. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1961, s. 199-274; Azərbaycan dastanları 5 cildə, II cild / tərtib edənlər Ə. Axundov, M. H. Təhmasib. Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1966, s. 111-176; Azərbaycan dastanları Beş cildə, II cild. Bakı: Lider, 2005, s. 359-374; Azərbaycan məhəbbət dastanları / tərtib edənlər M. H. Təhmasib, T. Fərzəliyev, İ. Abbasov, N. Seyidov. Bakı: Elm, 1979, s. 261-308; Arazam, Kürə bəndəm / tərtib edəni B. Abdullayev. Bakı: Yazıçı, 1986, s. 123-156; Azərbaycan xalq dastanları / tərtib edəni A. Vəfəli. Bakı: Gənclik, 1988, s. 387-466; Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan dastanları. Bakı: Çayıoğlu, 2004, s. 265-308; Aşık Şevki Halıcıdan derlenen Halk Hikayeleri. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 2009, s. 85-195; Azərbaycan folkloru külliyyatı, XXIX cild, “Dastanlar” (XIX kitab). Bakı: Elm və təhsil, 2011, s. 133-147; Azərbaycan folkloru külliyyatı, XXX cild, “Dastanlar” (XX kitab), Bakı: Elm və təhsil, 2012, s. 69-169; Şirvan dastanları və aşığı rəvayətləri, I-cı hissə Bakı: Elm və təhsil, 2012, s. 150-183

² “Abbas Gülgəz” (Folklor İnstitutunun arxivi: “Mündəricat. 26-7-95, 2m/v, 50e” şifrəli qovluq / E. Məmmədli 1989-cu ildə Qardabani rayonu Kosalı kəndində Aşığı Aslan Mirzəyevdən toplayıb; “Tufarqanlı Abbasnan Gülgəz Pəri” (Folklor İnstitutunun arxivindən, qovluq: 972, s. 226-335

³ “Abbas-Gülgəz” dastanı <http://turuz.com>. (146-Azashik); “Abbas-Gülgəz” dastanı. <http://youtube.com>. Abbas və Gülgəz, film, 2000

mətnləri müqayisə edərkən onların bəzilərinin oxşar, bəzilərinin isə fərqli variantlara aid olduğu ortaya çıxır. Bu mətnlərdən bir neçəsinin toplayıcı, və söyləyicisi məlum deyil. Ümumi təsnifat zamanı məlum olur ki, əldə etdiyimiz mətnlər süjet xəttinə, epizod və motivlərinə, şeir tərkibinə görə bir-birindən fərqlənir, iki versiya və bir ayrıca dastan halında qruplaşır. Versiyalardan birinə on dörd mətn, o birinə iki mətn, ayrıca dastana isə bir mətn aiddir.

I fəslin II yarımfəslisi “Əsas versiya”, onun “Qərb” və “Cənub” variantları” adlanır. “Əsas versiya” həcm etibarilə daha genişdir. Bu versiya Şirvan istisna olmaqla tarixi Azərbaycanın bütün bölgələri üçün səciyyəvidir. Dastanın toplanılan variantlarının əksəriyyəti bu versiyaya aiddir. Geniş yayıldığına və məhəbbət dastanlarının ənənəvi xüsusiyyətlərini özündə cəmlədiyinə görə bu versiyaya “Əsas versiya” adını uyğun görürük. Bu versiyanın doqquz variantını əldə etmişik. Bunların, əsasən, Qərb bölgələrinə xas olanlarını “Qərb variantları” adlandırırıq. Bu variantlara görə, Gülgəz Abbasa buta verilir. Abbas butasını tapmaq üçün Tufarqandan Təbrizə yollanır. Təbriz xanı Gülgəzin qardaşdır. Abbas elçilik edib xanla özü görüşür, öz butasına nişanlanır. Bu yandan Şah Abbas Gülgəzin gözəlliyindən xəbər tutur, qızın saraya aparılması əmrini verir. Abbas zorla saraya aparılmış nişanlısının arxasınca İsfahana yollanır, yolda bir çox çətinliklə üzləşir, hər dəfə ağası ona kömək edir. Sonda Şah Abbas Tufarqanlı Abbasın haqq aşığı olmasına inanıb Gülgəzi geri qaytarır.

“Qərb variantları”na aid olan yeddi variantı tam şəkildə əldə etmişik. Bunlardan ikisi Aşiq Qara Mövləyevdən toplanmış fərqli variantlardır. Maraqlıdır ki, bu variantların hər ikisi eyni söyləyicidən toplansa da, arada fərqli məqamlar mövcuddur. Odur ki, bunları nömrələri ilə göstərmişik (AQM-1¹ və AQM-2²). Aşiq Aslan Kosalı³ (AAK), Aşiq Şevki Halıcı⁴ (AŞH), Aşiq Mahmud Qasımoğludan⁵ (AMQ) toplanan variantlar da “Qərb variantları”na aiddir. Folklor İnstitutunun arxivindən

---

¹ Azərbaycan xalq dastanları, 2 cildə, I cild / tərtib edəni Ə. Axundov. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1961, s. 199-274

² Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan dastanları. Bakı: Çəşioğlu, 2004, s. 265-308

³ Azərbaycan folkloru külliyyatı, XXX cild, “Dastanlar” (XX kitab). Bakı: Elm və təhsil, 2012, s. 69-169

⁴ Aşiq Şevki Halıcıdan derlenen Halk Hikayeleri. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 2009, s. 85-194

⁵ “Abbas- Gülgəz” dastanı. <http://youtube.com>. Abbas və Gülgəz, film, 2000

əldə edilmiş naməlum variant¹ (NAM) və Əhliman Axundovun nəşr etdirdiyi variant² da (ƏA) məzmununa görə “Qərb variantları” sırasına daxildir. Son iki variantın hansı aşığıdan toplandığı məlum olmadığından onları söyləyicilərinin adı ilə deyil, əldə etdiyimiz mənbənin adı ilə göstəririk. Qeyd edək ki, I fəslin sonunda bütün versiya və variantlar qısa adları ilə birlikdə sxemlə göstərilir.

“Əsas versiya”nın qalan iki variantı isə toplandığı bölgəyə uyğun olaraq, “Cənub variantları” şəklində qeyd edirik. Bu qrupa Təbriz və Tufarqan variantları aiddir. Təbriz variantının Aşiq Hasan Qaffaridən toplanan mətnini³ (AHQ), Tufarqan variantının isə Aşiq Səməd Həkimini⁴ (ASH) söyləməni müqayisəyə cəlb etmişik. “Cənub variantları” bəzi motivlərinə görə “Qərb variantları”ndan əsaslı şəkildə fərqlənir. Bu variantlara görə, qəhrəmanların hər ikisi Tufarqan elindəndir. Onlar əmiuşağı və göbəkkəsmədilər. Qəhrəmanların buta alması da bu variantlarda fərqli şəkildədir. Belə ki, “Qərb variantları”nda qəhrəmanlar bir-birini ilk dəfə buta vasitəsilə gördükləri halda, “Cənub variantları”nda Abbas Gülgəzlə toy ərəfəsində ikən buta alır. Bu motivlər irəlidə söhbət açacağımız Şirvan versiyasına uyğundur. Amma süjetin növbəti mərhələləri sırf “Əsas versiya” ilə eynilik təşkil edir.

I fəslin III yarımfəslisi “*Şirvan versiyası*” adlanır. “Abbas-Gülgəz” dastanının əldə etdiyimiz mətnlərinin daxil olduğu ikinci versiya Şirvan versiyasıdır. Bu versiya daha çox Şirvan aşığı mühiti üçün səciyyəvi olduğundan onu şərti olaraq belə adlandırırıq. Burada süjet xətti özünəməxsus motiv və epizodlarla fərqli istiqamətdə inkişaf edir. Fərqli məkanlar, fərqli səfər və hadisələr ortaya çıxır. Bu versiyaya görə, Gülgəzlə Abbas hər ikisi Tufarqan elindəndir. Onlar əmiuşağı, göbəkkəsmədilər. Birlikdə böyüyüb, birgə məktəbə gedirlər. Günlərin birində aşıqlar kimi saz çalıb oxuya bilmək üçün niyyət namazı qılıb yuxuya gedirlər. Yuxuda hər ikisi eşq bədəsi alır. Amma Abbas səhvən öz bədəsini Gülgəzə uzatdığından ağasının qəzəbinə tuş gəlir, dili, qulağı tutulur. Gülgəzin dayanmadan yalvarışlarından sonra Abbasın dərdinə əlac göstərilir. Belə ki, Abbas Bağdada gedib orada yeddi ildən bir dolan quyunun suyundan içməli

---

¹ “Tufarqanlı Abbasnan Gülgəz Pəri” (Folklor İnstitutunun arxivindən, qovluq: 972, s. 226-335)

² Azərbaycan xalq dastanları, 2 cildə, I cild / tərtib edən İ. Axundov. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1961, s. 199-274

³ “Abbas- Gülgəz” dastanı. <http://turuz.com>. (146-Azashik)

⁴ Arazam, Kürə bəndəm / tərtib edən B. Abdullayev. Bakı: Yazıçı, 1986, s. 123-156

olur. Abbas Bağdadda olarkən Gülgəzi saraya aparmaq istəyirlər. Abbas bundan xəbər tutur, tez özünü Tufarqana yetirir və seyid övladı qismində kəcəvənin önündə gedir. Sonda sevgililər birlikdə Şah Abbasın hüzuruna gəlirlər. Şah onların sevgisinə inanıb hər ikisini azad edir.

Şirvan versiyasının iki variantını əldə etmişik. Bunlardan biri Aşıq Şərbətdən¹ (AŞ) toplanıb. İkincisi isə bir neçə aşığın söyləmi ümumiləşdirilmiş şəkildə verildiyindən onu “Qondarma variant”² (QV) adlandırırıq.

I fəslin ““Abbas” dastanı” adlanan IV yarım-fəslində Aşıq Abbas Tufarqanlı haqqında ikinci bir dastandan bəhs olunur. “Abbas-Gülgəz” dastanı ilə bağlı topladığımız mətnlərdən biri “Abbas” dastanının mətnidir³. Həmcə yığcam olsa da, burada qəhrəman daha mürəkkəb personaj olaraq təqdim olunur. Bu dastanda Abbas bahadır surətini xatırladır. Məlumdur ki, qəhrəmanlıq dastanlarında fiziki güc əsasdırsa, məhəbbət dastanlarında mənəvi güc ön plandadır⁴. “Abbas” dastanında qəhrəman bu iki xüsusiyyəti özündə birləşdirir: O, həm istedadlı bir aşıqdır, həm də qüvvətli, zəhmli bir pəhləvandır. “Abbas” dastanında məhəbbət dastanlarının bir sıra ənənəvi xüsusiyyətləri öz əksini tapmır. Belə ki, qəhrəmanın buta alması, butanın arxasınca səfər, buta uğrunda mübarizə, şahın sınağından keçmə, aşıqlarla deyişmə kimi epizodlar burada yoxdur.

“Abbas” dastanı beşcildlik “Azərbaycan dastanları” kitabının II cildində ayrıca bir dastan kimi nəşr olunub⁵. Həmin kitabda dastanın toplayıcısı və söyləyicisinin kimliyi verilməyib. Bu versiyanın başqa nəşrinə, variantına rast gəlmirik. Bu səbəbdən də həmin versiyanı nəşrdə verilən adı ilə “Abbas” dastanı adlandırırıq. “Abbas” dastanı bu günədək ayrılıqda tədqiq edilməyib. Bu haqda təkcə prof. M. H. Təhmasibin monoqrafiyasında məlumat verilir⁶. Dissertasiya boyu bu dastan “Abbas” dastanının variantı (AV) şəkildə göstərilir.

Dissertasiyanın II fəslində ““Abbas-Gülgəz” dastanının süjet-kompozisiyası və variant xüsusiyyətləri” adlanır. Bu fəsildə dastanın

---

¹Azərbaycan folkloru külliyyatı, XXIX cild, “Dastanlar” (XIX kitab). Bakı: Elm və təhsil, 2011, s. 133-148

²Şirvan dastanları və aşıq rəvayətləri, 1-ci hissə, Bakı: Elm və təhsil, 2012, s. 150-183

³ Azərbaycan dastanları. Beş cildə, II cild. Bakı: Lider, 2005, s. 359-374

⁴Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər (doqquzuncu kitab). Bakı: Səda, 2000, s. 130

⁵Azərbaycan dastanları. Beş cildə, II cild. Bakı: Lider, 2005, s. 359-374

⁶Təhmasib M. H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, s. 25

ayrı-ayrı epizodları sıralanmış, bütün variantlar üzrə müqayisə aparılmış, bu epik əsərin ümumi mənzərəsi ortaya çıxarılmışdır. II fəsil beş yarımfəsil özündə əhatə edir.

I yarımfəsil "*Qəhrəmanların ailələri, doğuluşu, təhsili, buta*" adlanır. Bu fəsildə qəhrəmanların mənsub olduğu ailələrdən, onların dünyaya gəlməsi, təhsili və buta almasından danışılır. Abbasla Gülgəzin ailələri, aid olduqları təbəqə, təhsilləri versiya və variantlara görə dəyişir.

Məlumdur ki, məhəbbət dastanlarının heç də hamısı qəhrəmanların doğuluşu ilə başlamır. Bu, "Abbas-Gülgəz" dastanının variantlarına da aiddir. Bütövlükdə üç variant "doğuluş motivi" ilə başlayır. Bunlar Aşıq Şərbət (AŞ), Qondarma variant (QV) və Aşıq Səməd Həkimi (ASH) variantlarıdır.

QV variantında "möcüzəli doğuluş" ilə bağlı, daha çox nağıllara məxsus "sehrli alma" motivinə rast gəlirik. Bu motivə görə, Abbasla Gülgəzin valideynləri dərvişin onlara verdiyi sehrli almanı yedikdən sonra övladları dünyaya gəlir. Bu "möcüzə" dərvişin (və ya İmam Əli, Xızır Nəbinin) vasitəçiliyi ilə həyata keçir¹. Qəhrəmanların "möcüzəli doğuluşu"nun Dərviş - İmam Əli - Xızır Nəbi ilə əlaqələndirilməsi qədim inanclarla, əcdad kultları, totemlərlə bağlıdır, ən son mərhələdə məhəbbət dastanlarımızda özünü göstərir². Buta məhəbbət dastanlarının ənənəvi motividir. Buta motivi süjetin əsas hissəsini təşkil edir. "Əsas versiya"nın "Qərb variantları"nda buta motivinin tipik nümunəsini görürük: Abbas yuxuda müqəddəs şəxslərin əlindən badə alır, Gülgəz ona buta verilir. Yuxudan ayılan gənc həm aşıq, həm də aşıq olur, sevgilisini tapmaq üçün səfərə çıxır. Çox maraqlıdır ki, dastanın "Cənub variantları"nda və Şirvan versiyasının hər iki variantında qəhrəman göbəkkəsmə nişanlı olmaqla yanaşı, buta da alır. Şirvan versiyasının variantlarında Gülgəz də Abbasla birlikdə "müqəddəs badə"dən dadır. Gülgəzin badə alması onun haqq aşığı olmasından çox, badə verənin qəzəblənməsi və bu qəzəbin təsiri ilə Abbasın butadan qüsurlu çıxması ilə nəticələnir³.

"Abbas" dastanında qəhrəmanların doğuluşu, təhsili və buta öz əksini tapmır.

---

¹Şirvan dastanları və aşıq rəvayətləri, 1-ci hissə, Bakı: Elm və təhsil, 2012, s.154

²Cəfərli M. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası. Bakı: Elm, 2000, səh. 81; Cəfərli M. Məhəbbət dastanlarında doğuluş motivləri // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, IX Kitab. Bakı: Səda, 2000, s. 191-197

³Azərbaycan folkloru külliyyatı, XXIX cild, "Dastanlar" (XIX kitab). Bakı: Elm və təhsil, 2011, s. 133-148; Şirvan dastanları və aşıq rəvayətləri, 1-ci hissə. Bakı: Elm və təhsil, 2012, s. 150-183

II fəslin “*İlk səfər*” adlı II yarımfəslində qəhrəmanın butası uğrunda ilk səfəri araşdırılır. “Əsas versiya”nın “Qərb variantları”nda səfərin istiqaməti Təbrizədir. Burada Abbasın məqsədi butasını tapıb onunla görüşməkdir. “Qərb variantları”nda bu epizoda daxil olan “Qəhrəmanın yolda xeyirxah insanlarla qarşılaşması”, “Abbasın yeni saz alması”, “Abbasın aşıqlarla deyişməsi” motivləri müqayisə edilir. “Cənub variantları”nda da Abbas ilk səfərini Təbrizə edir. Amma o, butasını tapmaq məqsədilə deyil, göbəkəsməsinə qovuşmaq üçün əhd elədiyi niyyət ibadətini yerinə yetirməyə gedir. Şirvan versiyasında bu səfər daha çox fərqlənir. Belə ki, butadan qüsurlu ayılan qəhrəman şefasını tapmaq üçün Bağdada yollanır. “Abbas” dastanında qəhrəmanın ilk səfəri Osmanlı ərazisinə olur. Şah Abbasın göstərişilə Abbas Dahaduruz adlı bir quldurbaşının arxasınca yola düşür, onu tapıb öldürmək üçün Osmanlıya gedib çıxır¹.

II fəslin “*İlk görüş, elçilik, nişan, toyun əngəllənməsi*” adlanan III yarımfəslində sevgililərin ilk görüşü, elçilik, nişan, toyun əngəllənməsi epizodları müqayisə edilir. “Qərb variantları”nın çoxunda Abbas Batmanqılınc Məhəmmədlə görüşə gəldiyi gün yolda ilk dəfə Gülgəzlə qarşılaşır. “Abbas” dastanında ilk görüş Gülgəzin çadırında baş tutur. Belə ki, Abbas Dahaduruz pəhləvanı öldürdüyü üçün Gülgəzin atası Osmanlı paşası İbrahim paşa onu qonaq aparır. Abbas orada təsadüfən Gülgəzlə qarşılaşır. “Cənub variantları”nda və Şirvan versiyasının variantlarında Abbasla Gülgəzin uşaqlığı birgə keçdiyindən sözügedən epizod bu variantlarda təhlil edilmir.

Elçilik, nişan epizodu dastanın “Qərb variantları” üçün səciyyəvidir. Abbas öz elçiliyini özü edir. O, Gülgəz Pərinə qardaşı Batmanqılınc Məhəmməddən istəyir, nişanlanır, hətta bəzi variantlarda yarımnikah da oxunur. Aşiq Şevki Halıcı variantında isə Abbasın elçiliyini onu övladlığa götürmüş Şahan vəzir edir. “Cənub variantları”nda və Şirvan versiyasında Abbasla Gülgəz göbəkəsmə nişanlı olduqlarından elçilik olmur. “Abbas” dastanında isə Gülgəzin atası Abbasa ölüm əmri verdiyindən Abbasın elçilik etməyə fərsəti olmur. Gülgəz Abbasa qoşulub Tufarqana qaçır.

Sevgililərin nişanlanmasından sonra yeni əngəllər, qara qüvvələr ortaya çıxır, maneələrin ilk düzümü başlayır. Sevgililərin qovuşmasını əngəlləyən ilk səbəb nişanın uzadılması və nişanlıların görüşünün toyacan qadağan edilməsidir. Sevgililərin qovuşmasını əngəlləyən ikinci maneə

---

¹ Azərbaycan dastanları. Beş cildə, II cild. Bakı: Lider, 2005, s. 359-374

qara qüvvələrdir. Onlar sevgililəri görüşdürmək adı ilə kələk qurub nişanlıları rüsvay etməyə çalışırlar. Qarı, Gülgəzin kənizi, Qara Vəzir personajları bu qüvvələrdəndir.

II fəslin IV yarımfəsli “*Gülgəzin saraya aparılması*” adlanır. “Abbas-Gülgəz” dastanının süjetinin düyün nöqtəsi Gülgəz Pərinin şah sarayına aparılması ilə başlayır. Bu motiv dastanın ən vacib məqamlarından biridir. Hətta bir çoxları “Abbas-Gülgəz” dastanının yaradılmasında əsas məqsədi həm də Şah Abbasın bütün gözəlləri öz sarayına toplaması faktını ifşa etməkdə görürlər. Tufarqanlı Abbas sevgilisi əlindən alınmış aşuqların simvoluna çevrilib¹. Gülgəz Pərinin gözəlliyindən xəbər tutan şah dərhal qızı öz sarayında görmək istəyir.

Şah Abbas dövrünün ən çirkin hadisələrindən birinin, yəni “gözəl qızların güclə saraya aparılması” məsələsinin dastan yaradıcılığında məharətlə işlənməsinin bariz nümunəsi “Abbas-Gülgəz” dastanıdır². Həmin motiv bütün süjetin qurulmasına zəmin yaradır və sözügedən epizodun əsasını təşkil edir. Daha çox ictimai məzmun daşıyan bu epizod həm “Əsas versiya”nın, həm də Şirvan versiyasının bütün variantlarında verilir. Bu motiv təkcə “Abbas” dastanında üstüörtülü şəkildə göstərilir, ancaq bu nə Abbasla, nə də Gülgəzlə bağlanmır.

II fəslin “*İsfahan səfəri, sınaq, qələbə*” adlanan V yarımfəsliyə də bütün versiya və variantlar müqayisəyə cəlb edilib. “Abbas-Gülgəz” dastanında qəhrəmanın ikinci səfəri bütün versiya və variantlarda qarşımıza çıxır. Abbasın ikinci səfəri İsfahanadır. Onun bu səfərinin məqsədi nişanlısını şahdan geri almaqdır. Bu epizodda Ağası dəfələrlə Abbasa kömək edir, onu ölümlərdən xilas edir. Abbasın İsfahan səfəri ağır işgəncələrlə həyata keçir. O, ya ölümcül yaralanır, ya da su, zəhər quyusuna atılır. Bütün hallarda ağasının köməyi sayəsində xilas olur, səfərinə davam edir, Gülgəzi aparan kəcavədən öncə İsfahana çatır. Təkcə “Abbas” dastanında bu səfərin məqsədi fərqlənir. Burada Abbas şahla qarşıdurmaya yox, ondan xeyir-dua almağa gedir³.

Abbasın İsfahan səfərinin növbəti mərhələsinin hər iki versiya və “Abbas” dastanı üçün ortaq cəhəti qəhrəmanların şah Abbasın hüzuruna çıxmalarıdır. “Əsas versiya”nın bütün variantlarında şah Abbas Gülgəzi Abbasa qaytarmamaq üçün çeşidli bəhanələrlə sınaqlar təşkil edir, hətta Abbası zəhər quyusuna atdırır. Şirvan versiyasında da şah Abbas Gülgəzə

---

¹Namazov Q. Aşığın sazı və sözü. Bakı: Yazıçı, 1980, s. 29

²Təhmasib M. H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, s. 259

³ Azərbaycan dastanları. Beş cildə, II cild. Bakı: Lider, 2005, s. 359-374

namizəddir. Amma bu versiyada Abbasın öz sevgilisini şahdan geri almaq çox da çətin olmur. Onun sınağı şahı öz sevgisinə inandırmaqdan ibarət olur. “Abbas” dastanında vəziyyət bir qədər fərqlidir. Burada Şah Abbas Gülgəzə namizəd olmadığı üçün heç bir sınaq olmur. Əslində, Abbas süjetin əvvəlində Dahaduruz pəhləvanı öldürmək əmri aldıqda sınağa çəkilmiş olur, bunun nəticəsini isə sonuncu epizodda şah göstərir. Bu dastanın sonuncu epizodu Abbasın qələbəsinin sarayda qeyd edilməsi və şah tərəfindən mükafatlandırılmasından ibarətdir.

Sonluq bütün versiyalarda eynidir. Sevgililər qovuşur, böyük toy məclisi qurulur. Toyu ya Batmanqılınc Məhəmməd (AAK, ƏA (birinci toy), AQM-1 və AQM-2), ya Şah Abbas (AŞ, AŞH), ya Abbasın valideynləri (AHQ, QV), ya da özü (ƏA (ikinci toy), AV) edir. Təkcə AŞH-də toy olmur, çünki bu variantda toy hadisələrin (süjetin) əvvəlində olur, Abbas əhdinə sadıq qalaraq, toy gecəsi Gülgəzi qoyub niyyət ibadətinə gedir.

Eyni epizodları əldə etdiyimiz bütün variantları izlədikcə görürük ki, hər bir variantın özünəməxsus motiv və əhvalatlar tərkibi olsa da, hamısı ümumi bir süjet ətrafında qurulur. Bütün variantlardakı ortaq epizodları nəzərdən keçirdikdə eyni süjetin variantlaşmış görüntüləri üzə çıxır. Bununla da dastanın vahid süjeti ortaya çıxır və epik mahiyyəti aydınlaşır.

Dissertasiyanın III fəslı **“Dastanın variantlar üzrə personajları”** adlanır. Bu fəsildə dastanın personajları tədqiq edilmiş, variantlar üzrə onların müqayisəsi aparılmışdır.

“Abbas-Gülgəz” dastanının personaj sistemi zəngindir. Əldə etdiyimiz hər versiyanın və bu versiyalara daxil olan variantların həm ortaq, həm də spesifik personajları mövcuddur. Variantların ortaq personajları bir çox halda sosial statuslarına, daşdığı funksiyalarına, xarakterlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Dastanın personajlarını müqayisəli şəkildə araşdıraraq epik süjetin yaddaşındakı personajların versiya və variantlar üzrə hansı şəkildə paylaşmasını, hər versiya və variantda yeni personajların meydana gəlməsini izləmək mümkündür.

III fəslin I yarım fəslı *“Ortaq personajlar”* adlanır. Azərbaycan dastanlarının, o cümlədən məhəbbət dastanlarının personaj sistemi əsas etibarilə, bənzərdir. Məhəbbət dastanlarında əsas surətlər Aşiq, Məşuq, onlara yardım edən və ya mane olan qüvvələr, dövrün tarixi şəxsiyyətləri və b.dır. “Abbas-Gülgəz” dastanı da bu qəlibdən kənar qalmamış, dastanların spesifik surətlərini özündə cəm etmişdir. Dastanlara xas olan Yardımçı-İmam Əli, Qara vəzir, Çoban, Keçəl, Qarı surətləri “Abbas-Gülgəz” dastanında da personajlar sistemində daxildir. Təbii ki, dastanın

başqa surətləri də kifayət qədərdir. Bu və digər surətlərin konkret variantlar üzrə hansı səviyyədə paylanmasına bu yarımfəsildə diqqət edilir.

“Abbas-Gülgöz” dastanının hər iki versiyası və “Abbas” dastanı üçün ortaq olan personajlar Aşıq Abbas Tufarqanlı, Gülgöz, Şah Abbas, Sarı Xoca surətləridir. Onlardan təkə Sarı Xoca surəti “Əsas versiya”nın Şevki Halıcı variantında və Şirvan versiyasının QV variantında yoxdur. “Əsas versiya” və Şirvan versiyası üçün ortaq olan personajlara Allahverdi xan, Aşıq Dostu aiddir. Dastanların ənənəvi personajlarına - İmam Əli, Keçəl, zəvvarlar, müxtəlif qarı surətlərinə həm “Əsas versiya”da, həm də Şirvan versiyasında rast gəlirik. “Əsas versiya” və “Abbas” dastanının ortaq personajları Qul Abdulla, Gülgəzin kənizi, Abbasın atasının qardaşlığı, molla surətləridir. Yalnız “Abbas” dastanı və “Şirvan versiyası” üçün ortaq olan personajlara rast gəlmirik.

“Abbas-Gülgöz” dastanının personajlarının bir qismi yalnız bir versiyanın variantları üçün ortaqdır. Abbasın deyişmə motivi ilə bağlı olan aşıqlar, Abbasın dostu, elçilər, Batmanqılınc Məhəmməd, Becan vəzir, Qara vəzir, Xoca Yaqub, Şah Abbasın xanımı, Hacı Seyid oğlu Saqi, çoban, sazbənd surətlərinə təkə “Əsas versiya”nın “Qərb variantları”nın müxtəlif variantlarında rast gəlirik.

Şirvan versiyasının variantları üçün ortaq olan personajlar ikinci Aşıq Abbas, Veysəl Qara övladı, Bağırbəyli Uzun Qasım, nağaraçı surətləridir.

III fəslin “*Spesifik personajlar*” adlanan II yarımfəsliində “Abbas-Gülgöz” dastanının variantlarının yalnız özünə xas olan personajları tədqiq edilir. “Əsas versiya”nın variantları arasında personajlarının sayına görə “Qərb variantları” daha zəngindir. Bu variantlar arasında ən çox spesifik personajı olan variant Şevki Halıcı variantıdır¹. Bu variantda verilən on iki personajın adına başqa variantlarda rast gəlmirik: Burhan bəy, Şahan vəzir, Çuhul vəzir, Aşıq Hüseyin, Aşıq Şeggah, Aşıq Molla Vəli, Dədə Yediyar, Kəl Hüseyin, Yaqub xanın xanımı, Allahverdi xanın xanımı Təvfik xanım, bağban Məhəmməd və casus. Spesifik personajlarının sayına görə ikinci yerdə arxiv materialındakı naməlum variant² durur: cəhrəçi, Keçəl, dəmirçi Usta Kazım, Hüseyin qazı, Nazlı, Mələk, Becanın qızı, vəkilin oğlu, Məleykə, Topal Molla, Molla Canbaxış. Spesifik personajların sayı AAK variantında altı (bənna, Rzaqulu xan, dülgər, dəllək, Batmanqılıncın qara

---

¹Aşıq Şevki Halıcıdan derlənən Halk Hikayeleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s. 85-194

² “Tufarqanlı Abbasın Gülgöz Pəri” (Folklor İnstitutunun arxivindən, qovluq: 972, səh. 226-335)

qulları), AQM variantında iki (Aşiq Şirvandoşu, çayçı), ƏA variantında dörd (Qarının iki oğlu, gəlin-qızlar, dərbəndli, Bəyim qarı), AMQ variantında birdir (nökər Qulam).

“Əsas versiya”nın “Cənub variantları”ndan yalnız Səməd Həkimi variantına aid olan personajlar da mövcuddur¹. Bunlar Abbasın məktəb yoldaşları (Əhməd və Qara Veys), Çovul Suma, qalavan, nökr Əhməd, Süleyman xandır. “Cənub variantları”ndan AHQ variantının özünəməxsus personajı yoxdur.

Yalnız Şirvan dastanı üçün xarakterik olan personajların sayı səkkizdir. Bunlardan ikisi QV variantına (Aşiq Dostu Şirvani, Əli Bəzirgan), ikisi AŞ variantına (balabançı, qasid), dördü isə hər ikisinə (Bağırbəyli Uzun Qasım, Veysəl Qara övladı, ikinci Aşiq Abbas, nağaraçı) xasdır.

“Abbas” dastanının da spesifik personajlarına rast gəlirik: İbrahim paşa, Dahaduruz pəhləvan, Duxarxanlı, bələdçi.

III fəslin “*Personajların funksiyasının dəyişməsi*” adlı III yarım-fəslində dastan variantlarında fərqli xarakterdə təsvir edilən personajlar araşdırılır. Belə personajları iki qrupa ayırmaq olar. *Birinci qrup* surətlər eyni variant daxilində fərqli xarakterdə verilir: dastanın əvvəlində müsbət, sonda mənfi və ya əksinə. Belə surətlər xarakterlərinin dəyişməsinə görə ziddiyyətli personaj hesab edilə bilər. Bunlara Şah Abbas, Becan vəzir, İbrahim paşa, Allahverdi xan, Sarı Xoca, Əsmər aiddir. Əsas qəhrəmanlar da bəzi funksiyalarına görə variantlarda fərqli təsvir edilir. Abbas surəti “Əsas versiya” və Şirvan versiyasında buta almış haqq aşığıdır. “Əsas versiya”da onun haqq aşığı olması daha qabarıq şəkildə göstərilir. “Abbas” dastanında aşılıq Abbasın yeganə peşəsi deyil. O, atasının davamçısı olaraq Tufarqanın (məndə Duxarxan) tikməsi vəzifəsini tutur². Bu dastanda Abbas Tufarqanlı həm də qəhrəmanlıq dastanına xas olan bir personaj kimi təqdim edilir. Burada onu hər çətinlikdən xilas edən ağası yoxdur. Abbas bir pəhləvandır, Şah Abbasın öhdəsindən gələ bilmədiyi Dahaduruzu öldürür, başını kəsib şaha aparır. O, əsasən, anasının məsləhəti və tökdüyü tədbirlərlə hərəkət edərək istəklərinə nail olur. Sözügedən versiyada Abbas həm də çox zəhmli simada təsvir olunur. Gülgəz surəti “Əsas versiya”dan fərqli olaraq Şirvan versiyasında (AŞ və QV variantları) Abbasla birlikdə ağasının əlindən badə içir. Bu variantlarda Gülgəzin dilindən verilən şeirlərə digər variantlara nisbətən daha çox rast

¹ Arazam, Kürə bəndəm / tərtib edəni B. Abdullayev. Bakı: Yazıçı, 1986, s. 123-156

² Azərbaycan dastanları. Beş cildə, II cild. Bakı: Lider, 2005, s. 359

gəlirik. “Abbas” dastanında Gülgəz daha da fərqli biçimdə, xarakterdədir. O, cəsür, pəhrəman bir paşa qızı obrazındadır. At belində Abbasa ölümdən xilas edir¹.

İkinci qrup personajlar isə ayrı-ayrı variantlarda fərqli xarakter sahibidirlər. Gülgəzin kənizi surəti AQM-1, AQM-2, AMQ, AAK variantlarında *Birinci qrup* surətlərindəndir. O, əvvəlcə Abbasa aşiq olur, Gülgəzə düşmən kəsilir. Amma Gülgəzlə Abbasın bir-birinə buta verildiyini biləndə onların qovuşması üçün əlindən gələni edəcəyinə söz verir. Şevki Halıcı (AŞH) variantında isə həmin surət mənfi xarakterdədir. Fərqli xarakterdə verilən personajlardan biri də Allahverdi xandır. O, AŞH və ASH variantlarında xeyirxahdır, AŞ, QV variantlarında isə şər qüvvəni təmsil edir. Sarı Xoca surəti də variantlarda fərqli xarakterdə təsvir edilən personajdır. AQM-1, AQM-2, NAM, ƏA variantlarında Gülgəzi şaha tərifləyib onun saraya aparılmasına səbəb olan Sarı Xocadır. AQM-1, AQM-2, AAK, ASH, AHQ, AMQ, NAM, ƏA variantlarında Gülgəzin saraya aparılmasında Sarı Xocanın özü də iştirak edir. Bu surət NAM, ƏA variantlarında daha təhlükəli vəzirdir. AHQ və AŞ variantlarında isə Sarı Xoca surəti müsbət xarakterdə verilir. AHQ və AV variantlarında Qul Abdulla Abbasa qatı düşmən kimi təqdim edilir, ASH-də isə bu düşmənçiliyi görmürük. Aşiq Seyfulla, Dəli Becan, Sazbənd surətləri də belələrindəndir.

Bu yarım-fəsildə personajların sosial mənşə baxımdan fərqli verilməsinə də diqqət yetirilir. Məlum olur ki, Aşiq Abbas AQM-1, AQM-2, AAK, AŞH, AMQ, ASH, AHQ, NAM, ƏA variantlarında tacir oğlu, Şirvan versiyasının QV variantında şah oğlu, AŞ variantında vəzir oğludur. “Abbas” dastanında isə o, Şah Abbasın Duxarxandakı tikməsinin oğludur. Gülgəz gah təbrizli, gah tufarqanlı, gah da osmanlı kimi göstərilir. “Əsas versiya”ya görə, o, xan qızı, “Abbas” dastanına görə Osmanlı paşasının qızıdır. Onun atası ASH-də xacə, AHQ-də xoca, AŞ-də sövdəgar, QV-də vəzir şəklində təqdim edilir. Qul Abdulla surəti “Abbas” dastanında və ASH variantında Şah Abbasın vəziri, “Əsas versiya”nın AHQ variantında isə Abbasın atasının quludur. Gülgəzin kənizi AQM-1, AQM-2, AMQ variantlarında Qara vəzirin qızı, AAK variantında bir hiyləgər qarının qızı, AŞH variantında isə qarının bacısı qızıdır.

Dissertasiyanın IV fəslə **“Abbas-Gülgəz” dastanının şeirləri** adlanır. Bu fəsildə “Abbas-Gülgəz” dastanının mövcud versiya və variantları üzrə dastan şeirlərinin təsviri verilmişdir. Bu araşdırmanın

---

¹ Azərbaycan dastanları. Beş cildə, II cild. Bakı: Lider, 2005, s. 369

nəticəsində olduqca maraqlı və əsaslı faktlar ortaya çıxarılmışdır. Məlum olmuşdur ki, toplayıcısı və söyləyicisi bəlli olmayan bir variantda¹ yüz on iki şeir, Əhliman Axundovun topladığı bir variantda² (söyləyicisi bəlli deyil) doxsan səkkiz şeir, Aslan Kosalının söylədiyi variantda doxsan şeir, Həsən Qaffari variantında³ yetmiş şeir, Mahmud Qasımoğludan⁴ və Şevki Halıcıdan toplanan variantların⁵ hərəsində əlli səkkiz şeir, Səməd Həkimi variantında⁶ əlli üç şeir, Şirvan versiyasında iyirmi şeir var. Şeirlərin versiya və variantlarından asılı olaraq kəmiyyətinin bu dərəcədə dəyişməsi versiyanın süjet quruluşundan və aşığın materialı hansı səviyyədə bilməsindən müəyyən dərəcədə asılı ola bilər.

IV fəslin I yarımfəsli “*Şeirlər və motiv-epizodlar*” adlanır. Bu yarımfəsildə dastanın şeirləri bütün epizodlarda nəzərdən keçirilir, onların motivlərə bağlılıq səviyyəsi öyrənilir. Bu, dastan ənənəsinin dayanıqlılıq dərəcəsinin öyrənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. “Abbas-Gülgöz” dastanının şeirlərini və onların variantlarını hər bir şeirin bağlı olduğu epizodlarda daha aydın izləmək mümkündür. Bununla məlum olur ki, “Abbas-Gülgöz” dastanına aid olan bütün şeirlər hər hansı bir epizodla bağlıdır. Epizoddan kənarında heç bir şeirə rast gəlmirik. Amma bu o demək deyil ki, eyni şeir bütün variantlarda eyni epizoda aiddir. Araşdırma göstərir ki, dastanın variantlarında eyni şeirin variantları fərqli motivlərlə əlaqələndirildikdə şeirlərin bağlı olduğu epizodlar yerdəyişməyə uğrayır. Bu halda şeirlərin variantlaşması bir qədər də dərinləşir, fərqli ifadə və qafiyələr ortaya çıxır. Şeirlərin epizodlara bağlılığı “Qərb variantları” arasında sabitliyini daha çox qoruyur. Sıraladığımız epizodlar arasında ən çox şeirə “Sınaq və qələbə” epizodunda rast gəlirik.

IV fəslin II yarımfəsli “*Variantların ortaq və spesifik şeirləri*” adlanır. Versiyalar üçün ortaq olan şeirlərin sayı on birdir. Bunlardan “Bəyənəmz” qoşması dastanın hər üç versiyasında səslənir. “Bəyənəmz” qoşması “Əsas versiya”da (AQM-1, AQM-2, AAK, ƏA variantlarında)

---

¹ “Tufarqanlı Abbasnan Gülgöz Pəri” // Folklor İnstitutunun arxivindən, qovluq: 972, səh. 226-335)

² Azərbaycan xalq dastanları, 2 cildə, I cild / tərtib edəni Ə. Axundov. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1961, s. 199-274

³ “Abbas- Gülgöz” dastanı. <http://turuz.com>. (146-Azashik)

⁴ “Abbas-Gülgöz” dastanı. <http://youtube.com>. Abbas və Gülgöz, film, 2000

⁵ Aşık Şevki Halıcıdan derlenen Halk Hikayeleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s. 85-194

⁶ Arazam, Kürə bəndəm / tərtib edəni B. Abdullayev. Bakı: Yazıçı, 1986, s. 123-156

səkkiz bənd, Şirvan versiyasının bir variantında (QV variantında) yeddi bənd, o birində (AŞ variantı) üç bənd, “Abbas” versiyasında isə altı misradan ibarətdir. “Gülgəz” qoşması “Əsas versiya”nın AHQ variantında dörd bənd, AMQ variantında iki bənd, AQM-1, AQM-2, AAK, NAM, ƏA variantlarında, eləcə də “Abbas” dastanında (AV) üç bənddən ibarətdir. Qeyd edək ki, Şirvan versiyasının QV variantında eyni rədifli üç bəndlik qoşma səslənir. Amma bu şeirin məzmunu fərqlidir¹.

“İçində”, “Qaşların”, “İnciməsin” qoşmaları, “Gülgəz indi”, “Könül dönməz”, “Yar gəlməz” gəraylıları və “Can ala” cığalı təcnisi həm “Əsas versiya”da, həm də “Şirvan versiyası”nda işlənir. “Bir də yaz”, “Düşübdü” qoşmaları isə “Əsas versiya” və “Abbas” versiyası üçün ortaqdır.

“Abbas-Gülgəz” dastanının şeirlərinin bir qismi dastanın ayrı-ayrı versiyalarının spesifik şeirləridir. “Əsas versiya”da söylənən şeirlərin sayı çox olduğundan, spesifik şeirlər də bu versiyada üstünlük təşkil edir. Şirvan versiyasının doqquz, “Abbas” dastanının isə üç spesifik şeri var.

IV fəslin III yarım fəsli “*Eyni rədifli şeirlər*” adlanır. “Abbas-Gülgəz” dastanının şeirləri arasında elələrinə rast gəlirik ki, onlar eyni rədiflə qurulur. Bu şeirlər iki qrupda özünü göstərir. Birinci qrupda şeirlər fərqli mövzuda, məzmun-ideyada, fərqli qafiyə quruluşundadırlar, amma eyni rədiflə qurulublar- sadəcə rədifləri eynidir. İkinci qrupda isə şeirlərin rədifləri ilə yanaşı, məzmun-ideyası, qafiyəsi də eynidir, amma ifadələr, təsvir formaları fərqlidir. Bu şeirlərdə heç bir oxşar misra görmədik ki, bunları variant kimi qəbul edək. Odur ki, belə şeirləri eyni şeirin variantı hesab etmək olmaz. Bu səbəbdən də həmin şeirləri nömrələri ilə adlandıracağıq. Sözügedən şeirlərin *birinci qrupuna* “Gəlir-1”, “Gəlir-2”, “Düşübdü-1”, “Düşübdü-2”, “Deyərlər-1”, “Deyərlər-2”, “Ola-1”, “Ola-2”, “Pərim-1”, “Pərim-2”, “Var mənim-1”, “Var mənim-2”, “Pəri-1”, “Pəri-2”, “Bəs ağlamazmı?-1”, “Bəs ağlamazmı?-2” şeirləri aiddir. *İkinci qrup şeirlərə* “Sən bari”, “Gülgəz!”, “Var”, “Mənə” rədifli, “Budur yar gəldi, yar gəldi!”, “Gülgəz indi, Gülgəz indi” bağlama misralı şeirlər aiddir. Bunlardan fərqli olaraq, elə şeirlərə rast gəlirik ki, onlar eyni motivlə bağlıdır, mövzu və misraları oxşardır, amma fərqli bağlama misra ilə qurulublar. AQM-1, AQM-2, AAK, NAM, ƏA variantlarında verilən “Ayırma Abbasdan, zülmdü mənə” və AMQ variantında səslənən “Öldürmə Abbasi, sitəmdi mənə” bağlama misralı qoşmaları bu qəbildəndir.

---

¹Şirvan dastanları və aşiq rəvayətləri, 1-ci hissə, Bakı: Elm və təhsil, 2012, s. 171

IV fəslin IV yarımfəslə *“Fərqli personajların dilindən verilən şeirlər”* adlanır. “Abbas-Gülgəz” dastanının şeirlərinin hansı personajın dilindən verilməsi də dastanın şeirləri ilə bağlı maraqlı məsələlərdəndir. Təbii ki, şeirlərin böyük əksəriyyəti Aşıq Abbas Tufarqanlımın dilindən verilir. Bununla yanaşı, Abbasın dilindən verilməyən şeirlər də az deyil. “Abbas-Gülgəz” dastanında otuzə yaxın belə şeirə rast gəlirik. Bu qrup şeirlərin ən çoxu dastanın ikinci əsas qəhrəmanı Gülgəzin dilindən verilir. “Allah kərimdir”, “Abbasım, bəxş et, gəl, sən Abdullanı”, “Qoynuma-qoynuma”, “Bəs ağlamazmı?-1”, “Bəs ağlamazmı?-2”, “Durma, gəl”, “Əmim oğlu, dayanma, gəl”, “Qardaş”, “Qaşları”, “Onnan ayrıl”, “Öldürmə Abbası, sitəmdi mənə”, “İsfahana gəlməsin”, “Yar gəlməz”, “Gəlmədi”, “Deyərlər-2”, “Gecə-gündüz qan ağlaram” şeirləri müxtəlif variantlarda Gülgəzin dilindən verilən şeirlərdir. Bu şeirlər sırasında bir neçə bayatı janrında olan parçaya da rast gəlirik. “Abbas-Gülgəz” dastanının şeirləri arasında elələri var ki, eyni şeir müxtəlif variantlarda fərqli surətlərin dilindən səslənir. “Gözlərim səni” gəraylısı dastanın AŞ variantında Gülgəzin, QV variantında isə Abbasın dilindən verilir. “İnciməsin” qoşması AAK, AHQ, ƏA variantlarında Abbasın dilindən, AŞ, QV variantlarında Abbas adlı başqa bir aşığın dilindən verilir. Dastanın ƏA variantında Gülgəz Pərinin dilindən verilən “Deyərlər” qoşması ASH variantında “Diyərlər” rədiflə Abbasın dilindən verilir. “Həm ayılasan” şeiri dastanın AHQ variantında Gülgəzin, ƏA variantında Abbasın dilindən səslənən təcnisdir. Dastanın variantlarında müxtəlif aşıqlarla deyişmə baş tutduğundan bəzi qıfıləndlərin müəllifləri də həmin aşıqlara görə dəyişir.

IV fəslin V yarımfəslə *“Qurbanı” dastanı ilə ortaq olan şeirlər”* adlanır. “Abbas-Gülgəz” dastanında səslənən şeirlərin bəzilərinə başqa dastanlarda və ya müxtəlif aşıqların şeirləri arasında rast gəlmək mümkündür. “Abbas və Gülgəz” dastanında gedən on iki şeir “Qurbanı” dastanına da aiddir¹. Onlardan səkkizi qoşma, ikisi gəraylı, biri təcnis, biri isə deyişmədir. “O bürəcə”, “Şah!”, “Dəyər sənə”, “Ondan öldür”, “Sənə qurban”, “Pəri!”, “Gəlin!”, “Alagöz Pəri”, qoşmaları, “Dur gəl qoynuma-qoynuma”, “Get, Pəri, gələ bilmərəm” gəraylıları, “Yara yüz” təcni, “Qaldı” rədifli deyişmə-qıfıləndin variantlarına hər iki dastanda rast gəlmək mümkündür.

“Abbas və Gülgəz” dastanında təsadüfi şeirlərə də rast gəlinir. Şevki Halıcı variantında Aşıq Ələsgərin “Narın üz”, Mahmud Qasımoğlu

¹ Azərbaycan dastanları. Beş cildə. I cild. Bakı: Lider, 2005, s. 37-107

variantında Xəstə Qasının “ola” rədifli şeirləri bunlardandır¹. Düşünmək olar ki, bu şeirlərin bir qisminin Abbas Tufarqanlı ilə bir əlaqəsi yoxdur.

IV fəslin VI yarım-fəslində “*Dastanının şeirlərinin nəşri və onların dastan variantlarında yeri*” araşdırılır. “Abbas-Gülgəz” dastanının şeirlərinin toplanması və nəşri sahəsində bir çox işlər görülmüşdür. S. Mümtaz, H. Əlizadə, A. Dadaşzadə kimi tədqiqatçıların əməyi danılmazdır². Bu sahədə ən sistemli iş H. Əlizadəyə aiddir³. S. Mümtaz H. Əlizadədən də əvvəl el şairlərinin şeirlərini, o cümlədən Abbas Tufarqanlıya aid etdiyi bir neçə şeiri toplayıb nəşr etdirmişdir⁴. Ə. Axundov, S. Axundov, İ. Tapdıq, C. Qəhrəmanov, P. Kərimov və s. müəlliflərin kitablarında da Abbas Tufarqanlıya aid edilən şeirlər dərc olunmuşdur⁵. “Azərbaycan Yurd Bilgisi” dərgisində də “Abbas-Gülgəz” dastanından bir neçə şeir parçasına rast gəlirik. “Abbas-Gülgəz” dastanı və Abbas Tufarqanlı ilə bağlı nəşr olunan kitablardan yararlanaraq Türkiyə tədqiqatçıları da bu mövzuya toxunmuşlar. Ümumilikdə, Tufarqanlı Abbasa aid nəşr edilən şeirlərin demək olar ki, hamısı “Əsas versiya”nın “Qərb variantları”na aiddir. Şirvan versiyasının variantları və “Cənub variantları”nın şeirlərinin tədqiqi və nəşrinə rast gəlmirik. Nəşr edilmiş şeirlər arasında əldə etdiyimiz variantlarda mövcud olmayanlara da rast gəldik. Bunlardan altısını H.

---

¹ Aşık Şevki Halıcıdan derlenen Halk Hikayeleri. Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s. 185; “Abbas-Gülgəz” dastanı. <http://youtube.com>. Abbas və Gülgəz, film, 2000

² Azərbaycan aşığı / toplayanı H. Əlizadə. II hissə Bakı: Azərnəşr, 1930, s. 5-17; Aşıqlar, / toplayanı H. Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1935, s. 3-28; Aşıqlar, /toplayanı H. Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1937, s. 5-52; El şairləri /S. Mümtaz / Transliterasiya və tərtib edən, ön söz, izah, şərhlərin müəllifi: A.Mirzə. Bakı: Səda, 2005, s. 117; 172; 153; 263

³ Azərbaycan aşığı / toplayanı H. Əlizadə I hissə. Bakı: Azərnəşr, 1929, 295 s.; Azərbaycan aşığı / toplayanı H. Əlizadə II hissə. Bakı: Azərnəşr, 1930, 274 s.; Aşıqlar / toplayanı H. Əlizadə. Bakı, Azərnəşr, 1935, 341 s.; Aşıqlar / toplayanı H. Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1937, 523 s

⁴ El şairləri / toplayanı S. Mümtaz, I hissə. Bakı: Azərnəşr, 1935, 368 s.

⁵ Aşıqlar / tərtib edən S. Axundov. Bakı: Azərb.SSR Mədəniyyət Nazirliyi, Resp. Xalq Yaradıcılığı Evi, 1957, s. 23-47; Aşıqlar / tərtib edən S. Axundov. II çap, Bakı: Azərb.SSR Mədəniyyət Nazirliyi, Resp. Xalq Yaradıcılığı Evi, 1960, s.11-32; Telli saz ustaları / tərtib edən Ə. Axundov. Bakı: Azərnəşr, 1964, s. 11-14; Aşıqlar / tərtib edən İ. Tapdıq. Bakı: Gənclik, s.10-16; Azərbaycan aşığı və el şairləri 1- cild / tərtib edən Ə. Axundov. Bakı: Elm, 1983, s. 26- 87; Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr / tərtib edən C. Qəhrəmanov. 3 cild, III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, s. 284-292

Əlizadə, dördünü Aşıq Hüseyn Sai, birini Əhməd Cəfəroğlu toplayıb nəşr etdirmişdir¹.

Araşdırmada “Abbas-Gülgəz” dastanına məxsus olan şeirlərin nəşri də tədqiq edilmiş, belə qənaətə gəlinmişdir ki, bu şeirləri konkret aşığın adı ilə deyil, dastanın adı ilə vermək daha səmərəli olardı. Çünki dastanın bir neçə versiyası və variantına aid olan şeirləri müqayisə etmədən, onların hansı dastanda daha çox səslənməsini müəyyənləşdirmədən hələ konkret aşığın adını çəkmək tezdir. “Abbas və Gülgəz” dastanına aid şeirlərin bir qisminin “Qurbani” dastanında da yer aldığını və onların bu toplularda Aşıq Abbasın adına verildiyini yada salsaq, bu şeirlərin nə dərəcədə Abbasa məxsus olduğunu anlamaq olar.

Nəhayət, bu araşdırmanın nəticəsi olaraq, şeirlər dastanın versiya və variantlarına görə təsnif olunmuş, variant xüsusiyyətləri göstərilməklə tərtib edilmiş və dissertasiya işinə “Əlavə” dərc olunmuşdu.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın əsas müddəaları ümumiləşdirilir. Tədqiqat nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, dastanın əldə olan variantlarının əksəriyyətinin dili üzərində işlənmiş, ədəbi dil normalarına salınmış, söyləyicinin şivə xüsusiyyətləri aradan götürülmüşdür. Bəzi mətnlərin söyləyicisi, söyləndiyi məkan və tarix haqda məlumat verilməmişdir. Əldə olunan variantlar üzərində apardığımız araşdırma göstərdi ki:

-Mövcud olan mətnlər iki versiya (“Əsas versiya”, Şirvan versiyası) və Abbas haqqında ikinci müstəqil dastandan (“Abbas” dastanı) ibarətdir;

-Dastanın əsas süjet-ünsürləri istər dastanın “Əsas versiya”sının variantlarında, istərsə də Şirvan versiyasının variantlarında əks olunur. Hər iki versiyadan fərqlənən, versiyadan daha çox müstəqil dastana bənzəyən “Abbas” dastanında da bəzi müştərək motivlər müşahidə edilir;

-“Abbas-Gülgəz” dastanı personaj aləminə görə əsasən sabitdir. Dastanın versiya və variantlarının bir çox ortaq personajları var. Bu personajların bir qismi hətta müstəqil dastan halına gələn “Abbas” dastanında da fəaliyyət göstərir. Bununla yanaşı, dastanın versiya və variantları onların personajlar aləminə də təsir etmişdir;

---

¹ Azərbaycan aşıqları / toplayanı H. Əlizadə. I hissə Bakı: Azərnəşr, 1929, s. 112-113; 116-117; 119; 10, 23; 193; Caferoğlu A. XVI-ıncı əsr Azəri saz şairlərindən Tufarkanlı Abbas, “Azerbaycan Yurt Bilgisi”, İstanbul: I 1932, sayı 3, s. 103; Aşıq Abbas Tufarqanlı. Abbasla Gülgəz nağılı. Şeirlər (toplayanı Aşıq Hüseyn Sai, Məhəmməd Əlipur Müqəddəm). Təbriz: Əxtər nəşriyyatı, 2006, s. 30-31; 54,55

-Dastanın versiya və variantları şeir tərkibinə görə də fərqlənir. Hər bir versiya və variantın, eləcə də “Abbas” dastanının orta q şeirləri ilə yanaşı, spesifik şeirləri də mövcuddur.

Ən nəhayət, bu araşdırmanın nəticəsi olaraq, dastan şeirləri onun versiya və variantlarına görə təsnif olunmuş, bunların variant xüsusiyyətləri göstərilməklə tərtib edilmiş və dissertasiya işinə “Əlavə” dərc olunmuşdu.

Dissertasiyanın əsas müddələri aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

1. “Abbas-Gülgəz” dastanının versiya və variantları // “Dədə Qorqud”. Elmi-ədəbi toplu, II (55). Bakı: Elm və təhsil, 2015, 174 səh., s. 132-137
2. “Abbas-Gülgəz” dastanının şeirlərinin tədqiqi və nəşri // Qərb Universiteti. Elmi xəbərlər (Humanitar elmlər seriyası). Bakı: Qərb Universiteti, № 2-2015, 170 səh., s. 128-137
3. “Abbas-Gülgəz” dastanının şeirləri və onların dastan variantlarında yeri // Axtarışlar (folklor, ədəbiyyat, dil, sənətsünaslıq və tarix). Elmi toplu, Cild 5, № 3. Naxçıvan: ADPU-nun mətbəəsi, 2015, 146 səh., s. 18-26
4. “Abbas-Gülgəz” dastanının Şirvan versiyası // IV. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi və Folkloru Kongresi / Sanat Etkinlikləri, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 28. 02. 2016, 798 s., s. 679-682
5. Сравнительно-сопоставительное исследование версий и вариантов дастана «Аббас и Гюльгяз» // Вестник Казахского Национального Университета им. Аль-Фараби. Серия филологическая, Алматы: № 2 (160), 2016, 306 стр., ст. 48-55
6. “Abbas-Gülgəz” dastanının şeirlərinin nəşri // “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər”. Elmi-ədəbi toplu, 2016/2 (49). Bakı: Elm və təhsil, 2016, 134 səh., s. 122-129
7. M. H. Təhmasibin tədqiqatlarında “Abbas-Gülgəz” dastanı // “Görkəmli Azərbaycan folklorşünası Məmmədhüseyn Təhmasib” mövzusunda Elmi Konfransın materialları. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 344 səh., s. 315-327
8. “Abbas-Gülgəz” dastanının “əsas” versiyası // Qərb Universiteti. Elmi xəbərlər (Humanitar elmlər seriyası), Bakı: Qərb Universiteti, № 2-2017, 143 səh., s.128-135

ВЮСАЛЯ ЯШАР кызы МАМЕДОВА
ВЕРСИИ И ВАРИАНТЫ ДАСТАНА «АББАС-ГЮЛЬГЕЗ»
Резюме

Диссертация посвящена версиям и вариантам дастана «Аббас-Гюльгез», занимавшего особое место среди любовных дастанов Азербайджана и который связан с именем Ашуга Аббаса Туфарганлы, прожившего предположительно в конце XVI - начале XVII веков.

Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы. В отображающем общий характер работы введении обосновывается актуальность темы, определяется научная новизна, цель и обязанности, ведется речь о теоретической и практической значимости, о методах и источниках использованных во время исследования, дается информация об апробации и структуре работы.

Первая глава диссертации называется «Записанные тексты дастана «Аббас-Гюльгез» и их классификация». В этой главе которая состоит из четырех разделов, собраны тексты записанные по сей день, и была дана информация об их источниках. Эти тексты были привлечены к сравнению, были определены версии и варианты к которым они принадлежат.

Во второй главе диссертационной работы, названной «Сюжет-композиция и варианты особенности дастана «Аббас-Гюльгез»», состоявшейся из пяти разделов даны отдельные эпизоды дастана, проведено сравнение всех вариантов, выявлена общая картина этого эпического произведения.

В третьей главе диссертации, которая состоит из трех разделов под названием «Персонажи дастана по вариантам» исследованы персонажи дастана, проведено их сравнение по вариантам.

Четвертая глава диссертационной работы, которая состоит из шести разделов называется «Стихотворения дастана «Аббас-Гюльгез»». В этой главе были проанализированы стихотворения дастана, было проведено их сравнение по вариантам был проведен их анализ.

В заключении подведены итоги проведенных исследовательских работ, обобщены основные положения, выводы и определены направления дальнейшего изучения темы.

**VERSIONS AND VARIANTS OF THE EPOS “ABBAS-
GULGEZ”
SUMMARY**

The dissertation work is devoted to the versions and variants of the epos “Abbas-Gulgez”. The epos “Abbas-Gulgez” takes a special place among the love eposes of Azerbaijan. This epos is connected with the name of the ashug Ashug Abbas Tufarganli lived at the end of the 16th and the beginning of the 17th centuries. The ashugs consider the epos “Abbas-Gulgez” as their art examination.

The thesis consists of the introduction, four chapters, the conclusion and the list of used literatures.

In the introduction of the dissertation work the actuality of the investigation is based on, the scientific innovations, aim and duties of the investigation are determined, the practical and theoretical importance of the investigation, the methods and sources used in the dissertation work are spoken about, the information about the structure of the investigation is given.

The first part of the dissertation work is called “Written texts of the epos “Abbas-Gulgez” and their classification”. In this part consisted of four chapters the written texts of the epos have been gathered, the information about their source and condition has been given. Those texts have been compared, their versions and variants have been determined. This part consists of four chapters: “The texts of the epos “Abbas-Gulgez”, “The main version”, “West” and “South” variants of the epos”, “Shirvan version”, “The epos “Abbas””.

The second part of the dissertation work is called “The plot-composition and variant features of the epos “Abbas-Gulgez”. In this part the different episodes of the epos have been got, all variants have been compared, the general scenery of this epic work has been shown. This part consists of five chapters: “Family, birth, education of the heroes”, “Buta” motif”; “The first journey”; “The first meeting, asking marriage, engagement, hindrance of the wedding”, “Taking Gulgez to the palace”, “The Isfahan journey, test, victory”.

In the third part of the dissertation work called “Personages of the epos according to the variants” the personages of the epos have been investigated, their comparison has been done according to the variants. This

part consists of three chapters: “The common personages”, “The specific personages” and “Changing of the function of the personages”.

The fourth part of the dissertation work is called “The poems of the epos “Abbas-Gulgez”. In this part the epos poems have been investigated and compared according to the variants, their investigation level has been shown. The fourth part consists of the six chapters: “Poems and motifs-episodes”, “The common and specific poems of the variants”, “The poems with the same “redif” (word used in each line of the poem), “The poems told by different personages”, “The common poems with the epos “Gurbani”, “The publication of the epos poems and their place in epos variants”.

In the conclusion the main propositions of the investigation work are generalized.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФОЛЬКЛОРА**

На правах рукописи

ВЮСАЛЯ ЯШАР кызы МАМЕДОВА

ВЕРСИИ И ВАРИАНТЫ ДАСТАНА «АББАС-ГЮЛЬГЕЗ»

5719.01 – Фольклористика

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание научной степени доктора
философии по филологии**

БАКУ - 2018

